

Van maakbaarheid naar co-productie. Nieuwe handelingsperspectieven voor de overheid in de participatiesamenleving

INLEIDING

In Barnet Council, een *suburb* net ten noorden van Londen, is de publieke dienstverlening sinds 2012 drastisch veranderd. Sinds die tijd zijn overheidsdiensten als de milieudienst, ruimtelijke ordening en gehandicaptenzorg geprivatiseerd. Op dit moment spreekt de Council over verdergaande bezuinigingen en het vinden van ‘*alternative delivery models*’ voor diensten als bijvoorbeeld bibliotheken, bestrating, schoolbegeleidingsdiensten en de vuilnisophaaldienst. Met ‘*alternative delivery models*’ wordt zowel gedacht aan verdere mogelijkheden voor privatisering als aan aanbod van diensten vanuit de ‘*Big Society*’, oftewel de ‘participatiesamenleving’.

Drastische omvormingen van publieke taken als deze vinden we in Nederland moeilijk voor te stellen. Dat komt grotendeels omdat we in Nederland al een hybride vorm van publieke dienstverlening hebben; denk bijvoorbeeld aan de organisatie van het onderwijs. Het bijzonder onderwijs zou je kunnen zien als een burgerinitiatief *avant la lettre*, opgericht door groepen in de samenleving die hun recht op eigen onderwijs opeisten, naast het openbaar onderwijs. De uitvoering van dergelijke publieke diensten gebeurt in Nederland dus al deels op particulier initiatief. Toch is het goed om ervaringen als die in het Verenigd Koninkrijk in het achterhoofd te houden wanneer we in Nederland spreken over en werken aan de nieuwe participatiesamen-

leving. De ervaringen laten immers zien dat nadenken over de participatiesamenleving hand in hand gaat met het nadenken over de taken en rollen van de overheid.

In deze bijdrage stel ik de vraag welke nieuwe handelingsperspectieven de overheid heeft in de participatiesamenleving. Ik bespreek eerst twee veelvoorkomende foutieve veronderstellingen over de verhouding tussen overheid en gemeenschap. Daarna introduceer ik drie mogelijke rollen voor de overheid in de participatiesamenleving en ga aan de hand van concrete voorbeelden in het Stadsdeel West van Amsterdam na hoe deze rollen tot stand kwamen en of zij in de praktijk goed functioneerden.

VERKEERDE VERONDERSTELLINGEN

De term ‘participatiesamenleving’ werd algemeen bekend door de Troonrede van 2013. De term geeft lading en inhoud aan een langer voelbare ontwikkeling waarin het bekende paradigma van de verzorgingsstaat wordt ingeruild voor een samenleving waarin meer van burgers gevraagd wordt en waarin ruimte gemaakt wordt voor de gemeenschap. De term participatiesamenleving heeft pleitbezorger afkomstig uit het hele politieke spectrum. Er tekent zich een alliantie af tussen liberale denkers die vooral gecharmeerd zijn door de idee van een kleinere overheid, sociaal-democraten die zich traditioneel inzetten voor emancipatie en versterking van de kracht van burgers en christendemocraten die van oudsher de kracht van organisatie in eigen kring omarmen.

Daarmee wordt de discussie over de participatiesamenleving direct gekoppeld aan een discussie over een terugtrekkende overheid, die, genoopt door bezuinigingen, burgers oproept haar eigen verantwoordelijkheid te nemen:

Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de

noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.¹

Ontwikkelingen in het Verenigd Koninkrijk en de beleidsvoornemens in Nederland zoals verwoord in de Troonrede, geven stof tot nadenken als het gaat om de rol van de overheid in de participatiesamenleving. Maar zowel de ontwikkelingen in Barnet als de formuleringen in de Nederlandse Troonrede zijn mijns inziens gebaseerd op verkeerde veronderstellingen. Ten eerste de veronderstelling dat de gemeenschap gevraagd moet worden haar verantwoordelijkheid te nemen als de overheid daarmee ophoudt en ten tweede dat pas als de overheid zich terugtrekt, de gemeenschap tevoorschijn komt. Hiermee wordt een beeld geschetst alsof de participatiesamenleving en de overheid communicerende vaten zijn; meer van het een betekent automatisch minder van het ander en vice versa. Deze veronderstellingen schetsen een karikatuur van de overheid, als ware deze slechts een belemmering voor de gemeenschap.

Mijn ervaringen als voorzitter van het dagelijks bestuur van stadsdeel Amsterdam Westerpark en later Amsterdam-West van de afgelopen acht jaar laten een ander beeld zien. Een beeld waarin de overheid, op zoek naar de invulling van haar rol, samen met de gemeenschap vorm geeft aan de participatiesamenleving. De nieuwe rollen van de overheid zijn duidelijk nog volop in ontwikkeling.

NIEUWE HANDELINGSPERSPECTIEVEN VOOR DE OVERHEID

In deze bijdrage wil ik drie handelingsperspectieven voor de overheid in de participatiesamenleving aandragen: de 'garanderende overheid', de 'participerende overheid' (of-

wel de overheid aan tafel) en de ‘committerende overheid’. Ik wil deze drie perspectieven graag uitleggen aan de hand van een aantal voorbeelden vanuit mijn eigen ervaring als politiek bestuurder in Amsterdam-West.

De garanderende overheid

Toen ik in 2010 voorzitter werd van het stadsdeel Amsterdam-West, had het dagelijks bestuur van dit stadsdeel het streven naar buurtgericht werken, bevordering van bewonersinitiatieven en verhoging van participatie hoog op de agenda staan. We stelden buurtcoördinatoren aan die samen met buurtbewoners aan de slag gingen met het opstellen van een ‘agenda van de buurt’. De bestuurlijke drang om deze thema’s zo hoog op de agenda te plaatsen was geïnspireerd door een aantal discussies. In de eerste plaats zagen we in veel buurten bewoners zelf initiatieven ontwikkelen op het gebied van activiteiten voor kinderen, het beheren van (moes)tuinen, het verbeteren van leefbaarheid, enzovoort. Deze beweging was allang ingezet voordat het woord ‘participatiesamenleving’ zijn intrede deed. We wilden als bestuur graag op deze nieuwe ontwikkelingen inspelen.

In de tweede plaats moesten we ons langzaam gaan voorbereiden op de grote decentralisaties, zowel in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de jeugdzorg als op het gebied van arbeidsparticipatie. Hoewel de besluitvorming in de Tweede Kamer toen nog lang niet afgerond was, leek het ons logisch en een kwestie van tijd dat deze taken voortaan bij de gemeente gingen horen. In de derde plaats hadden we te maken met bezuinigingen. We stonden in het stadsdeel Amsterdam-West voor de taak om in vier jaar tijd ons budget in te krimpen met tien procent.

In de afgelopen vijf jaar werd in Amsterdam-West een aantal opvallende zaken zichtbaar als het gaat om buurtinitiatieven en de ‘kracht van de gemeenschap’. Er ontstonden honderden verschillende soorten initiatieven,

grotere en kleinere. Sommige initiatieven waren heel lokaal, bijvoorbeeld het aanleggen van een moestuin in de binnentuinen van een complex in de wijk Bos en Lommer of verschillende plekken waar huiswerkbegeleiding werd gegeven door studenten aan kinderen uit de buurt. Andere initiatieven hadden een meer stedelijke uitstraling, zoals 'Geef om de Jan Eef', een initiatief van buurtbewoners om de door criminaliteit en leegstand getroffen Jan Evertsenstraat nieuw leven in te blazen door het opzetten van tijdelijke 'pop-up stores', het organiseren van straatfestivals en een grote online community. Een ander bekend initiatief, 'Boloboost', was een samenwerking tussen lokale ondernemers en buurtbewoners en had zich specifiek gericht op het imago van de wijk Bos en Lommer. Boloboost was een platform voor ontmoeting en ondernemerschap. Dit initiatief leidde zelfs tot een eigen 'bolobiertje' en een 'bolobol' van de plaatselijke bakker.

Opvallend was ook dat de burgerinitiatieven zowel plaatsvonden in buurten met veel hoogopgeleide tweeverdieners, als in buurten waar relatief veel werkloosheid heerste. Kortom, verschillende gemeenschappen organiseerden zichzelf, met of zonder hulp van de buurtcoördinatoren, rondom een geografische afbakening als een straat of een plein, zoals bij het aanleggen en beheren van een speelplek en soms rond een probleem, een wens of een uitdaging, bijvoorbeeld bij het aantrekkelijker maken van de wijk voor nieuwe bewoners en ondernemers zoals bij Boloboost.

In een aantal buurten bleef het aantal burgerinitiatieven echter achter en als ze er al waren zakten ze snel in elkaar. Bij nader onderzoek bleek dat precies te gebeuren in de buurten waar de 'subjectieve veiligheidsindex' behoorlijk laag was, dat wil zeggen in buurten waar mensen zich niet veilig voelden. Een van de initiatiefneemsters van een (mislukt) buurtinitiatief voor het opknappen en onderhouden van een plein meldde zich op mijn spreekuur. Ze vertelde dat de bewoners in haar buurt zich letterlijk en

figuurlijk ‘lamgeslagen’ voelden. Bewoners waren het vertrouwen in de overheid en de politie verloren. De leefbaarheid en het gevoel van veiligheid in de eigen buurt waren erg laag. Ze vertelde dat haar burens op het plein waar ze woonde daarom ’s avonds de deur achter zich dicht trokken en geen zin meer hadden om zich voor de buurt in te zetten. De buurt voelde als een anonieme omgeving, en niemand voelde zich (meer) geroepen om zich in te zetten voor de leefbaarheid op het plein. ‘Waarom zouden wij iets doen voor de buurt, of de gemeenschap, als deze niets voor ons doet?’ zei de vrouw op mijn spreekuur. De basis voor een krachtige gemeenschap, garanties op het gebied van veiligheid en leefbaarheid, ontbrak en hierdoor bestond er geen behoefte bij de buurtbewoners om zich in te zetten voor elkaar.

Hierop hebben we vanuit stadsdeel Amsterdam-West, samen met professionals van politie, welzijn en jeugdwerk en met scholen en buurtbewoners, de handen ineen geslagen. Een groep bewoners meldde dat ze zich wilden inzetten voor de leefbaarheid en veiligheid van de buurt, maar wel pas als ze een aantal garanties kregen van het stadsdeel en de politie. De bewoners wilden dat het stadsdeelbestuur vaker schoon zou maken; dan waren zij bereid een deel van het groen te verzorgen. Ze wilden ook een vast aanspreekpunt voor kleine problemen. Ze wilden een politieagent die rondliep in de buurt en aanspreekbaar was op de overlast, en dan wilden zij wel een rol spelen in het beheer van de speeltuin op het plein. Stap voor stap zijn we er samen in geslaagd de negatieve spiraal te doorbreken. En hoe duidelijker het werd voor bewoners dat het stadsdeel klachten serieus nam en zich ging inzetten voor meer veiligheid en leefbaarheid, hoe meer initiatieven uit de buurt kwamen om bijvoorbeeld het plein op te knappen en projecten te starten voor kinderen en tieners.

Bovenstaande ervaring heeft mij geleerd dat een gemeenschap in een buurt vooral kan bloeien als er een

krachtige basis is. Als men niet het gevoel krijgt er alleen voor te staan. Als er publieke instanties zijn die aan je zijde staan en garanties bieden, met name op gebieden als veiligheid en leefbaarheid – beide zijn immers een voorwaarde om je prettig te voelen in een buurt. Evelien Tonkens noemde in haar afscheidsrede van de Universiteit van Amsterdam een aantal misvattingen over de participatiesamenleving; ze stelde onder andere: ‘De meeste buurtgenoten gaan niet spontaan voor elkaar zorgen en elkaar helpen als de overheid zich terugtrekt.’² Ik zou nog een stap verder willen gaan: als de overheid zich echt heeft teruggetrokken of faalt in haar dienstverlening, kun je niet verwachten dat de gemeenschap de gaten dicht.

De participerende overheid

Een tweede handelingsperspectief zou ik willen noemen de ‘participerende overheid’ of de ‘overheid die meedoet’. Ik zet dit begrip bewust in als een alternatief voor de ‘faciliterende overheid’. Graag illustreer ik dit met een praktijkvoorbeeld. In Stadsdeel West, net als op vele andere plekken in het land, werden er behoorlijk wat initiatieven gelanceerd door bewoners om een deel van de openbare ruimte te beheren. Deze initiatieven werden over het algemeen met vreugde begroet door het bestuur. Sommige ambtenaren, die juist als taak hadden de openbare ruimte te beheren, hadden het er echter moeilijk mee, maar de bestuurders wuifden die bezwaren weg: ‘Het is toch geweldig dat bewoners het initiatief nemen zelf een speelstraat te willen opzetten of een moestuin te willen beheren? Laten we ze vooral faciliteren in hun wens.’

Als ik iets geleerd heb in de afgelopen jaren is het dat het enorm lastig is voor een overheid om te ‘faciliteren’. Te vaak resulteerde ‘faciliteren’ in het op afstand blijven, of in het mogelijk maken van initiatieven die bij nader inzien een hele andere bedoeling of uitwerking hadden dan voorzien. Maar het faciliteren was dan al zo ver gegaan, dat het opnieuw om de tafel gaan zitten met de verschillende

belanghebbenden eigenlijk een gepasseerd station was. Zo ook in het geval van de speelstraat in Oud-West. Een aantal ondernemers in de baby- en kraamzorgbranche had het initiatief genomen om een 'kindvriendelijke' straat te ontwikkelen. Een nobel streven, wij waren als bestuurders direct voor dit idee gewonnen. De ontwerpers in dienst van het stadsdeel faciliteerden de initiatiefnemers en voorzagen hen van plattegronden, tekeningen en advies. De speelstraat bleek een ambitieus plan te zijn en er werd van alle kanten behoorlijk wat tijd ingestoken. Totdat de eerste omwonenden zich meldden; zij wilden helemaal geen speelstraat, waar moesten zij hun auto's dan parkeren? Was er eigenlijk wel inspraak in dit plan? Wiens idee was dit eigenlijk? Ging de overheid dan niet over de publieke ruimte? De controverse werd compleet toen de initiatiefnemers in hun plan stelden dat oudere kinderen en tieners niet gewenst waren in 'hun speelstraat'. De verschillende belangen in de buurt botsten met elkaar en uiteindelijk is het initiatief een stille dood gestorven.

Terugkijkend op deze situatie kan ik begrijpen waar het fout ging. De overheid, het bestuur voorop, wilde het buurtinitiatief mogelijk maken. We wilden het initiatief faciliteren met de beste bedoelingen. Maar de regels van het spel waren niet goed doorgesproken van tevoren. De overheid faciliteerde wel, waardoor ze zich in de ogen van de initiatiefnemers feitelijk al gecommitteerd had aan het plan. Maar wat achterwege was gebleven, was een gesprek of een onderhandelings situatie waarbij ook naar de belangen van andere buurtbewoners en van de overheid als vertegenwoordiger van het bredere publieke belang werd gekeken. Wat we hadden moeten doen is vanaf het begin echt aan tafel gaan zitten met de initiatiefnemers, en met hen onderhandelen over de plannen, om gaandeweg een plan te maken dat paste binnen de kaders en ook rekening hield met de belangen en wensen van anderen.

In hun onderzoek naar burgerinitiatieven concluderen Menno Hurenkamp, Evelien Tonkens en Jan Willem Duy-

vendak in 2006: 'Wanneer de overheid wenst dat een bredere vertegenwoordiging van alle burgers deelneemt aan burgerinitiatieven of andere vormen van actief burgerschap, is het zaak dat ze niet alleen ruimte laat, maar ook uitdrukkelijk en welomschreven mogelijkheden biedt.'³ Bovenbeschreven ervaring sluit bij deze conclusie aan. In het debat over de participatiesamenleving spreekt men veel over 'de faciliterende overheid'. Het idee daarachter is dat de overheid niet bedenkt wat er gebeurt, maar dat bewoners dat vaak prima zelf kunnen en dat de overheid slechts op de achtergrond ondersteunt om een en ander mogelijk te maken. Op zich is dat een nobel streven; niet de overheid als instituut, maar de bewoners om wie het gaat bepalen wat er nodig is. Het probleem met deze faciliterende rol van de overheid is echter dat die verwarring kan oproepen. Er is niets mis met een overheid die plannen en ideeën van bewoners helpt mogelijk te maken. Het wordt wel problematisch wanneer deze plannen en ideeën botsen met andere belangen in de samenleving, met wetten, regels of beleid, zonder dat dit van tevoren duidelijk aan de orde is geweest. Vaak is dit een recept voor teleurstelling; waar de ambtenaar aan de ene kant een bewonersinitiatief ondersteunt en probeert mogelijk te maken, spreekt diezelfde overheid op een later moment even makkelijk een 'njet' uit.

Om dit te voorkomen pleit ik ervoor dat de overheid een rol 'aan tafel' inneemt. Niet om een initiatief over te nemen of van tevoren dicht te regelen met stringente afspraken. Juist niet. Wel om ervoor te zorgen dat ieders plannen, wensen en belangen op tafel komen, óók die van de overheid. En soms moet de overheid belangen op tafel leggen van hen die niet aan tafel zitten, in haar rol als hoeder van bredere publieke belangen, zoals het belang van veiligheid:

Publieke waarden betreffen het algemeen belang en de idee van de goede samenleving. Private waarden kunnen we

daar tegenover zetten als waarden die door een individu of groep voor zichzelf van belang worden geacht. Publieke en private waarden kunnen samenvallen, maar ook strijdig zijn.⁴

Het is bij uitstek de taak van de overheid om de belangenafweging tussen 'publieke waarden' en 'private waarden' goed te kunnen maken. In plaats van dat achteraf te doen, als het bewonersinitiatief al goed en wel gestart is, moet de overheid in mijn optiek in een zo vroeg mogelijk stadium aan tafel zitten, juist om in alle openheid de belangen van 'publieke en private waarden' tegen elkaar af te wegen en waar het kan op zoek te gaan naar een overlap.

De committerende overheid

Dat brengt mij op het derde handelingsperspectief, dat van de 'committerende overheid' die in staat is om verschillende partijen, groepen, individuen te committeren aan een bepaalde actie. Dit handelingsperspectief voor de overheid biedt een nieuwe invulling van het begrip democratische legitimatie. Ik wil dit derde handelingsperspectief graag illustreren aan de hand van de ontwikkeling van de grote Tramremise de Hallen in Amsterdam-West.

Tramremise de Hallen is een industrieel complex in het midden van Amsterdam-West. Voormalig Stadsdeel Oud-West had midden jaren negentig het beheer onder zijn hoede gekregen en was sinds die tijd bezig om het complex te (laten) ontwikkelen. Meerdere plannen waren gesneuveld, om verschillende redenen. Eén ding was in ieder geval wel zeker: een grote groep buurtbewoners maakte zich zorgen over de staat van het complex en over alweer een volgend plan van een grote projectontwikkelaar. Ze besloten, samen met een aantal ondernemers en een architect, de handen ineen te slaan en zelf een alternatief plan te ontwikkelen voor de ontwikkeling van het complex. Het stadsdeelbestuur had inmiddels afspraken gemaakt met een andere projectontwikkelaar, die, weliswaar na inbreng

van een klankbordgroep van buurtbewoners, een plan voor ontwikkeling voor de Hallen mocht komen presenteren. De groep bezorgde buurtbewoners voelde zich in de steek gelaten en kondigde bij voorbaat hun protesten aan. Ondertussen bleek dat de procedure op basis waarvan de door het stadsdeelbestuur gevraagde projectontwikkelaar aan de gang was gegaan, niet helemaal in orde was. Het besluit moest worden teruggetrokken.

Zo ontstond er een nieuwe situatie voor alle betrokkenen; voor de projectontwikkelaars, de architect, de bewoners, de ondernemers en de overheid. Het bestuur van het stadsdeel zag het niet zitten om, na jaren van mislukking en teleurstelling, een nieuwe procedure te starten waarbij alle stappen van een onderhandse verkoop of aanbesteding opnieuw moesten worden doorlopen. Het besloot een geheel andere weg te kiezen en alle partijen en betrokkenen aan tafel te vragen om gezamenlijk nieuwe spelregels te ontwerpen, op basis waarvan een besluit genomen kon worden. In plaats van energie te steken in een inspraakprocedure op basis waarvan in een latere fase een besluit genomen kon worden, stak het stadsdeelbestuur dus energie in het committeren van alle betrokkenen bij het proces. Deze manier van werken zorgde voor veel meer vertrouwen bij de betrokkenen. Zij konden immers mee bepalen hoe het proces ging lopen, in plaats van dat ze zich moesten overgeven aan een besluitvormingsproces dat zich deels voltrok buiten hun gezichtsveld. Wel leverde deze manier van werken enige spanning op met de gangbare manier van besluitvorming; die in de stadsdeelraad. Deze spanning werd opgelost door de stadsdeelraad vooraf te committeren aan deze procesgang. De stadsdeelraad gaf opdracht aan het Dagelijks Bestuur om een beoordelingskader te maken op basis waarvan tot een eerlijke en transparante keuze kon worden gekomen met de verschillende betrokkenen.⁵

Deze manier van werken is een voorbeeld van ‘*commitment to act*’.⁶ ‘*Commitment to act*’ of de committerende

overheid is gebaseerd op het principe dat de overheid geen 'losstaand' orgaan is in de samenleving, wiens belangrijkste rol het is besluiten te nemen, maar dat de overheid moet zorgen voor commitment om bepaalde problemen op te lossen in buurt, stad of land op basis van een democratisch gelegitimeerd proces. Juist in de participatiesamenleving, waar de overheid en de verschillende partijen in de gemeenschap in nauwe onderlinge samenwerking werken aan het vormgeven van publieke diensten en initiatieven is het van belang dat er een '*commitment to act*' ontstaat. De overheid moet in de rol van 'committerende overheid' van begin af aan sturen op een coalitie van stakeholders, in plaats van alleen te sturen op het aannemen van besluiten in de raadszaal. Deze manier van werken vraagt wel een nieuwe invulling van het begrip volksvertegenwoordiging. De democratische legitimatie vindt immers al eerder plaats, voordat er een besluit genomen is door de politieke vertegenwoordigers. Democratische legitimatie in de participatiesamenleving vindt in dit handelingsperspectief niet pas plaats in de raadszaal, maar 'aan de onderhandelingstafel' met andere partijen. Kim Putters, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, verwoordt de uitdaging voor de overheid als volgt:

De participatiesamenleving roept ook vragen voor de democratie op. Je hebt het over een fundamenteel andere inrichting van de samenleving. In de verhouding tussen de overheid, de burger en het maatschappelijk middenveld wordt alles nieuw. Zijn we daartegen opgewassen?⁷

Duidelijk is dat het vraagstuk van democratische legitimatie in de participatiesamenleving verdere uitdieping behoeft. Een handelingsperspectief voor volksvertegenwoordigers in de participatiesamenleving zou in mijn optiek op zijn minst moeten gaan over het bewaken van de democratische legitimatie, of dit nu in een raadszaal gebeurt of daarbuiten.

RUIMTE OM TE IMPROVISEREN

Bovenstaande handelingsperspectieven voor de overheid in de participatiesamenleving zijn gebaseerd op mijn eigen ervaringen vanuit de lokale overheid. Juist daar heb ik gezien dat er in de afgelopen jaren ruimte is ontstaan om de rol van de overheid, samen met de gemeenschap, in welke vorm dan ook, vorm te geven. De komende jaren zal de behoefte aan improvisatie daarbij alleen maar toenemen. De wetgeving rond de drie decentralisaties heeft immers bepaald dat het speelveld voor vraag en aanbod van zorg, gecombineerd met eigen kracht en bewonersinitiatieven, zo dicht mogelijk bij de burger vormgegeven moet worden. Dat betekent dat juist lokale overheden worden uitgedaagd om na te denken over hun nieuwe rol(len) en zich te bewaken in de vaardigheden die daarbij passen. Belangrijk is dat er daarbij niet automatisch geredeneerd wordt vanuit het idee van de communicerende vaten; hoe minder overheid, hoe sterker de gemeenschap en andersom. De reflex die bij bestuurders nog vaak bestaat tot het leveren van blauwdrukken kan beter worden beheerst; het is belangrijk in de samenwerking tussen overheid en andere partijen ruimte voor improvisatie te laten.

Uit deze lokale improvisaties zal een breed scala van handelingsperspectieven voor de overheid naar voren komen. Deze handelingsperspectieven zijn bij uitstek niet statisch, maar kenmerken zich juist door een grote flexibiliteit en inlevingsvermogen. Tekenend voor deze verandering is dat de kracht van de gemeenschap en de posities van burgers onderling veel bepalender gaan worden voor het handelingsperspectief van de overheid. Een krachtige gemeenschap drijft op een krachtige overheid wiens rol en taken niet zozeer gevormd worden door het institutioneel belang van de overheid, maar juist door haar eigenlijke kerntaak, namelijk de hoeder van de belangen van de publieke zaak. Dat is misschien wel de allergrootste paradigmawisseling in de overgang van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving.

LITERATUUR

- Beoordelingsleidraad Plant ontwikkeling Tramremise De Hallen (Besluit Dagelijks Bestuur Stadsdeel West; 10 mei 2011).
- M. Hurenkamp, E. Tonkens & J.W. Duyvendak, *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam / NICIS 2006.
- M. Rutgers, *Het pantheon van de publieke waarden*. Oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt hoogleraar Filosofie van het Openbaar Bestuur aan de Universiteit van Amsterdam op 11 februari 2011.
- E. Tonkens, *Vijf misvattingen over de participatiesamenleving*. Afscheidsrede, uitgesproken bij het afscheid als Bijzonder hoogleraar Actief burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam op 1 mei 2014.
- Troonrede. Den Haag, 17 september 2013, <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013.html>.
- N. Verloo, *Rethinking maakbaarheid: van maken 'voor' naar maken 'met'* (Buurten, spanningen en conflicten, thema editie 1). Amsterdam: Amsterdam Centrum voor Conflictstudies 2011.
- Interview met Kim Putters, *Vrij Nederland*, 20 augustus 2014.

NOTEN

- 1 Troonrede (2013).
- 2 Tonkens (2014).
- 3 Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak (2006).
- 4 Rutgers (2011).
- 5 Besluit Dagelijks Bestuur Stadsdeel West (2011).
- 6 Verloo (2011).
- 7 Putters (2014).